UDC 904:739.5”652” (398)(497.113 Hrtkovci)
DOI 10.56461/RMV68.2026.059S
ОРИГИНАЛАН НАУЧНИ РАД

НЕОБИЧАН ЗООМОРФНИ БРОНЗАНИ ПРЕДМЕТ ИЗ ХРТКОВАЦА

Тијана Станковић Пештерац
Музеј Војводине, Нови Сад
tijana.pesterac@muzejvojvodine.org.rs

Апстракт: У раду се анализира бронзани предмет са локалитета Врањ–Хртковци, који у досадашњој литератури није идентификован. Полазећи од прегледа ситних бронзаних предмета примењене уметности, разматрају се могуће интерпретације налаза у контексту провинцијске материјалне културе римске Панонније. Посебна пажња посвећена је декоративним елементима намештаја, пре свега оним који се јављају на ногама троножних столова, ослонцима за ноге и склопивим троношцима, као најближим морфолошким паралелама. Анализа иконографских мотива указује на доминацију зооморфних и фантастичних мотива у оквиру римске примењене уметности, али без могућности прецизног типолошког одређења предмета. Иако за сада не постоје непосредне аналогије, морфолошке карактеристике и квалитет израде указују на предмет високог занатског нивоа, који се највероватније може довести у везу са импортом или радионицама развијених уметничких центара Римског царства. Налаз представља значајан допринос разумевању производње бронзаних предмета и културних утицаја у римској Панонији.

Кључне речи: Врањ–Хртковци, бронзани предмет, римска Панонија, примењена уметност, намештај, провинцијска уметност, зооморфни мотиви.

Увод

Током археолошких истраживања локалитета Врањ у Хртковцима 2008. године, у југозападном делу сонде 40/08, јужно од темеља зида XXIII и западно од темеља зида XX (Табла I), у осмом откопном слоју пронађен је фрагмент бронзаног предмета у облику главе фантастичног бића (т. и. 271; H 1668). Реч је о морфолошки неуобичајеном налазу израђеном од пуно ливене бронзе, висине 3,6 цм, ширине 4,8 цм и тежине 175,21 г. До сада нисмо успели да пронађемо његову непосредну аналогију, што овом предмету даје посебан значај.

Предмет је обликован у виду главе фантастичног бића са разјапљеним чељустима и наглашеним надочним луковима (сл. 1). Надочни лукови украшени су урезаним орнаментима који се пружају дуж обе стране главе ка врату (табла II/1, 2, 4). Њушка, чији облик подсећа на њушку лава или пантера, декорисана је са три кружна уреза (сл. 1; табла II/1–4). На теменом делу главе налазе се полулоптаста испупчења украшена кружним и линеарним урезима, којима је вероватно приказана стилизована површина коже (табла II/1, 5). Судећи према иконографским одликама, реч је о представи фантастичног бића – звери, са појединим карактеристикама фелида, односно великих мачака. Предмет је фрагментарно очуван, а прелом на доњој страни (табла II/5) јасно показује да је изливен као масиван, без унутрашње перфорације, што искључује могућност да је имао функцију декоративне славине или изливног кљуна посуде.

Током дугогодишњих археолошких истраживања на локалитету Врањ (1979–2008) откривени су остаци раноримског викуса из 1. и 2. века, виле рустике из 3. и 4. века, средњовековне некрополе 14. и 15. века, као и налази који припадају бронзаном и гвозденом добу (Dautova Ruševljan 2016; Станковић Пештерац, у штампи). У римском периоду, локалитет се налазио на територији римске провинције Доње Панонније, око 20 км удаљен од античког Сирмијума. Предмет који је тема овог рада пронађен је на релативној дубини од 0,90 м.

Сл. 1. Леви профил бронзаног предмета (цртеж: ChatGPT; фото: Милица Ђукић)

Fig. 1. Left profile of the bronze object (drawing: ChatGPT; photo: Milica Đukić)

Иако његове морфолошке карактеристике не омогућавају уже хронолошко опредељење, археолошки контекст налаза и његов стратиграфски положај упућују на његово римско порекло. Стога га је највероватније могуће довести у везу са хоризонтом раноримског викуса из 1. и 2. века н. е. Предмет се одликује изузетним квалитетом израде и високим степеном занатске вештине, што би могло указивати на његово увозно порекло. Таква претпоставка добија на тежини имајући у виду чињеницу да потиче из слоја раноримског насеља.

Када је реч о функцији предмета, на основу увида у доступну литературу, није могуће понудити поуздано тумачење. Стога остаје отворено питање да ли је реч о елементу врата (нпр. ручки или звекиру), делу ковчега за драгоцености, бронзаног суда или лампе, аплици различите намене, украсном елементу намештаја, делу кола или запреге, или неком сродном предмету који је истовремено имао декоративну и функционалну улогу.

Дискусија

Бронза је у бројним древним културама представљала важан материјал, коришћен како за израду монументалних скулптура, тако и за ситну пластику. Посебно место заузимала је и у римској уметности и занатској производњи, па су се бронзани предмети у провинцију допремали из различитих производних центара, али су истовремено постојале и локалне радионице. Квалитет њихових производа није био уједначен: док су поједине радионице израђивале предмете високог уметничког и занатског нивоа, друге су производиле једноставније и скромније примерке. Због тога бронзани налази са римских археолошких локалитета показују значајне разлике у квалитету израде и уметничке обраде (Pinterović 1965, 78; Popović et al. 1969).

Бронза је у римском периоду налазила широку примену у изради уметничких и употребних предмета. Поред статуа и рељефа, од ње су израђиване мање фигурине које су служиле као заветни дарови у храмовима или као декоративни елементи на предметима свакодневне употребе. Такви украси јављају се на намештају, различитим посудама, лампама, кутијицама за медицински и тоалетни прибор, деловима војне опреме и бројним другим предметима (Šeparović i Uroda 2009, 8).

Према сведочанству Плинија Старијег (*Историја природе*), бронза је коришћена и за израду врата и прагова храмова (Plinio, 1982–1988, XXXIV, 13; Cima di Puolo 1990, 56). Врата на римским кућама по својој конструкцији нису се битније разликовала од савремених. Најчешће су била израђена од дрвета, а поједини дрвени елементи били су пове-

зани ексерима. Главе ових ексера неретко су биле израђене од бронзе и наглашено декоративно обликоване, тако да су, поред конструктивне, имале и декоративну функцију (Cima di Puolo 1990, 57). Звекири у облику лављег главе са алком која излази из чељусти лава приказани су на рељефима и фрескама који представљају врата на римским објектима (Michielin 2019, 26, 33, 35, сл. 4.11, 4.19, 4.26).

Римљани су породичне драгоцености чували у посебним ковчезима смештеним у атријумима својих кућа. Реч је о масивним и чврсто конструисаним предметима, ојачаним гвозденим и бронзаним елементима. Ради веће сигурности, ковчези су постављани на посебно обрађене камене блокове или су били причвршћени за под снажним гвозденим клиновима. Њихов изглед и конструкција најбоље су познати захваљујући налазима из Помпеје и Херкуланума, где су откривени *in situ*, често у изузетно добро очуваном стању. Израђивани су од дрвета, са унутрашњим гвозденим оплатама, док су спољашње металне облоге биле повезиване са дрвеном конструкцијом помоћу бронзаних закивака. Декоративни елементи најчешће су извођени у бронзи и обухватали су мале скулптуре, бисте божанстава, као и представе ликова из дионизијског иконографског круга (Cima di Puolo 1990, 60). Морфолошке одлике предмета из Хртковаца указују на могућност да је био део механизма за отварање или померање неког већег предмета. Његов горњи део обликован је тако да омогућава ослонац палца, док је доња страна конкавно профилисана и прилагођена положају кажипрста. Овакво решење сугерише да је предмет могао представљати део ручке за отварање врата, ковчега или звекира. Ипак, иако овакво тумачење делује прихватљиво са функционалног аспекта, за сада нису пронађене непосредне аналогије које би га поуздано потврдиле.

У литератури се помиње неколико налаза са територије Босне и Херцеговине[1] који по свом облику делимично подсећају на предмет из Хртковаца, а које је А. Бусулаџић определио као ручке за отварање врата на одређеним објектима (Busuladžić 2008, 131). Међу њима се издвајају три примерка који представљају стилизоване зооморфне фигуре постављене на кружно профилисано постоље (Busuladžić 2008, 173, Pl. 24/4, 5, 8). Тело ових фигура обликовано је у виду извијене S-линијске форме која повезује постоље са горњим делом предмета, изведеним као глава лава са наглашеном њушком и разјапљеним чељустима. Иза главе лава налази се правоугаони наставак са квадратном перфорацијом, што указује на то да су ови предмети били део неке сложеније конструкције. Ипак, иако су у литератури интерпретирани као ручке за врата, њихове морфолошке и конструктивне карактеристике пре би упућивале на функцију носача канделабара, мањих столица или столова.

Поред бројних крчага, чије су дршке украшене бронзаним протомама у зооморфном или антропоморфном облику, познате су патере или касероле код којих се дршке налазе одвојено, будући да су биле посебно ливене и најчешће се одвајале на месту споја са реципијентом. Обично је реч о масивним, шупље ливенима дршкама, а припадајући типови посуда добро су познати и раширени у Панонији (Pinterović 1965, 87). Из античке Мурсе познат је предмет у облику лежећег лава са разјапљеним чељустима и испруженим предњим шапама, чији задњи део тела излази из цветне чашице са четвороугластим отвором. Овај предмет, датован у 2. век, тумачи се као дршка суда (Veličković 1969, 127, кат. 232). Зооморфна решења јављају се и на другим примерцима: дршка патере из 2–3. века причвршћена нитном за реципијент, која се завршава гушчјом главом чува се у Народном музеју Србије (Veličković 1969, 128, кат. 232). Мотив овна посебно је чест. Тако је из Задра познат крајњи део патере у облику главе овна, датован у крај 1. века п. н. е. (Veličković 1969, 128, кат. 241; Medini 1986, 171, T. X/44), а слични примерци забележени су у каснијем периоду, на прелазу 2. у 3. век (Veličković 1969, 128, кат. 244), као и на дршци касероле из Солина у облику главе овна (Bah 1936, 174, кат. 304). Међу луксузне бронзане предмете може се уврстити и дршка хеленистичког ритона из 1. века п. н. е., чији је врх моделован у облику риса (Pfrommer 1993, 190, 191, kat. 73).

Ипак, тежина предмета из Хртковаца (175,21 г) искључује могућност да је реч о украсу на дршци неке бронзане посуде. Наиме, бројни примери из литературе показују да су такви елементи по правилу знатно лакши и конструктивно другачије изве-

[1] У питању су налази са локалитета у склопу Фрањевачког манастира у Високом и урбано-административни центар са купатилима *Aqua S* на Илици код Сарајева (Busuladžić 2008, 131).

дени (Šeparović i Uroda 2009, 31, кат. 24; Pinterović 1965).

Познате су и бројне бронзане лампе у различитим формама. У проучавању ове врсте предмета посебан значај имају налази из градова под Везувом, а нарочито из Помпеје, јер омогућавају не само успостављање типолошких оквира, већ и за сагледавање функције појединих предмета у аутентичном контексту римских домуса. Светиљке су биле распоређене у различитим просторијама куће: постављане су на канделабре, на ниске кружне постаменте или су висиле са ланаца и декоративно обликованих држача. На основу налаза из Помпеје може се закључити да бронзане лампе, иако су представљале луксузне предмете, нису биле ограничене искључиво на највише друштвене слојеве, чему је свакако доприносила њихова разноврсна производња. Истовремено, њихова улога није била само практична, већ је често укључивала и апотропејску функцију (Pettinau 1990, 83). Металне светиљке биле су распрострањене широм провинција Римског царства и дуго су остајале у употреби као важан део кућног инвентара – првенствено су служиле за осветљење домаћинстава. Иако су у музејским збиркама ређе заступљене од керамичких примерака, њихови облици у великој мери следе керамичке узоре. Посебну одлику ових предмета представља богата декоративна обрада, која обухвата широк спектар вегетабилних, зооморфних, антропоморфних и митолошких мотива. Украси су најчешће постављани на дршкама и другим деловима лампе, док су појединi примерци били у потпуности моделовани у облику животиња (укључујући коње, бикове, слепе мишеве, мајмуне, птице и др.) или делова људског тела – стопала (Stefanelli 1990). На простору римских провинција на тлу данашње Србије бронзане лампе производиле су се и користиле током 1. и 2. века (Krunić 2011, 329).

Упркос бројним типолошким варијантама и декоративним решењима, налаз из Хртковаца тешко је довести у везу са овом групом предмета. Његова маса и тежина знатно одступају од карактеристика познатих бронзаних лампи и њихових конструктивних елемената, што омогућава да се таква идентификација с великом вероватноћом искључи.

Канделабри су представљали важан елемент осветљења и опремања римских домова, а одликовали су се великом разноврсношћу облика и декоративних решења. Израђивани у форми стилизованог дрвећа, најчешће јабуке, али и у виду кула или других архитектонских структура. Најчешће су имали троножно постоље, док је централни носећи стуб могао достићи висину од 0,5 до 1,5 метара. На његовом врху налазила се кружна платформа или удубљење за постављање светиљке, а код појединих примерака и елементи намењени качењу лампи. Мањи канделабри нису стајали на трпезаријским столовима, већ су били постављани на други намештај у просторији. Према Плинију Старијем, канделабри су спадали међу скупоцене предмете. Бројни налази из Помпеје потврђују како њихову широку употребу, тако и изузетну разноврсност облика (Krunić 2011, 346). Посебну пажњу привлачи декоративна обрада ових предмета. Ноге канделабара често су се завршавале у облику животињских шапа – најчешће лављих или вучјих, као и копита коња и коза, док су понекад биле изведене и у виду људских стопала. На местима савијања ноге су неретко биле украшене лављим главама или другим фигуралним представама, док су слични украси могли бити постављени и на самом носачу (Stefanelli 1990). Упркос одређеним формалним сличностима са украсним елементима канделабара, масивност предмета из Хртковаца чини овакву идентификацију мало вероватном.

Значајну групу бронзаних предмета римског доба чине декоративни елементи намењени украшавању кола. Најчешће је реч о апликама које на полеђини имају постоља са перфорацијама за причвршћивање на дрвену конструкцију кола. Њихова иконографија обухвата изузетно широк репертоар мотива преузетих из митологије, религије, биљног и животињског света, као и различити геометријски елементи (Игнатов 2018). Најчешће се ради о мотивима попут попрсја младе жене (Ratković 2025, 15–17; Игнатов 2018, Т. 16; Mercklin 1933), младог атлете (Ratković 2025, 15–17), медузе (Mercklin 1933, 97–98), менаде (Tadin 1979, Т. XLVII/135), мушкарца са змијоликим ногама (Игнатов 2018, Т. 16/5.2.2.1–8), лава или пантера (Игнатов 2018, Т. 27/6.7.1), Баха, Херкула (Šeper 1962, Т. XIV/52/a, b; Игнатов 2018, Т. 5/2.6.3.4.1–4), Јупитера Амона (Игнатов 2018, Т. 20/5.9.8.6), Меркура (Игнатов 2018, Т. 20/5.9.9.3), Аполона, Минерве, Силена и Пана, Амора (Игнатов 2018, Т. 20/5.9.8.7) итд.

Поред аплика, важан део опреме чиниле су и декоративне бронзане дршке ремена. Оне су се састојале од шупље цеви за причвршћивање на дрвени део кола (четвороугаоног, шестоугаоног или осмоугаоног пресека), ушице различитог облика и фигурално обликованог завршетка са разноврсним приказима (Ратковић 2025, 16). Најчешћи завршеци на простору Панонији, Галије, Британије и Северне Африке су они са једном отвореном куком, обликовани у виду главе орла (до 35 типова), или у виду главе пантера (осам типова) (Игнатов 2018). Познати су и примерци у облику људске фигуре (Игнатов 2018, Т. 3/2.6.2.3.1–2.6.2.3.6. Т. 5/2.6.3.4.1–2.6.3.4.4), птице – углавном орла (Игнатов 2018, Т. 2/2.6.1.2.1, Т. 3/2.6.2.2.1, Т. 5/2.6.3.2.1–2.6.3.2.8), лава или пантера (Игнатов 2018, Т. 4/2.6.2.2.2), те фантастичних бића са појединим карактеристикама великих мачака (Игнатов 2018, Т. 5/2.6.3.3.1).

Фигурална декорација јавља се и на конструктивним деловима возила. Посебно су занимљиви украси задњих ојачивача, украшени фигуралним бронзаним елементима на лучној основи (Игнатов 2018, Т. 16/5.1.1.1–6 и 5.1.2.1–6). Ови украси се увек јављају у паровима и покривају делове задњих ојачивача који вире изван дрвене осовине. Такви украси су познати као појединачни налази широм Римског царства. На њима су приказивани мотиви пантера или лава, али се јављају и представе дивље свиње, кентаура, рањених Амазонки на коњу, палог ратника, лежеће фигуре младића, Хермеса и Херакла итд. (Игнатов 2018, Т. 16/5.1.2.1–6). Иако већина истраживача у овим представама препознаје доминантан бахијски карактер (Игнатов 2018; Ratković 2025), разноврсност мотива показује да се сва декорација не може једнозначно довести у везу са култом Диониса. Штавише, појединн украси очигледно су преузети из репертоара луксузног намештаја и накнадно прилагођени декорацији кола (Игнатов 2018, 255).

Упркос бројним аналогијама које пружају предмети повезани са римским колима, ниједан од познатих примера не одговара у потпуности налазу из Хртковаца. На основу досадашњих поређења, највероватније је да је реч о фрагменту декоративног елемента неког комада намештаја, попут стола, столице, ниске столице за ноге или лежаја (*fulcrum*), а не о украсу возила.

Реконструкција изгледа римског намештаја заснива се како на археолошким налазима, тако и на представама у ликовној уметности. Посебно су значајне фреске из Помпеје и Херкуланума, које имају детаљне приказе појединих комада намештаја (Vattimo 1990, 55, сл. 17, 20, 81, 118). Такође, значајан је и саркофаг из Зимпелфелда (Холандија), на којем се може видети инвентар типичног римског домаћинства у минијатури: лежај са покојницом, столица, орман, троножни сто и зидна полица (Vattimo 1990, 54–55, сл. 25–26; Verhart 2025, 263–279).

Римски намештај израђиван је од различитих материјала, при чему су метал (најчешће бронза), камен (претежно мермер) и дрво били најзаступљенији, с тим да је дрво представљало основни конструктивни материјал у највећем броју случајева (Richter 1966, 122). Дрвене конструкције често су допуњаване или ојачаване елементима од других материјала, међу којима посебно место заузимају метални, односно бронзани делови. Бронзани лежајеви, као и дрвени лежајеви са бронзаним оковима, познати су како из писаних извора, тако и из материјалних налаза; Плиније Старији и Ливије, између осталих, помињу овакве примере (Plin. Nat. Hist. XXXIV, 3, 14 (8); XXXIV, 2 (4), 9; Liv. XXXIX, vi), док археолошки материјал сведочи о њиховој широкој распрострањености (Richter 1966, 126). Бронзани елементи су у таквим конструкцијама имали и носећу и декоративну функцију, било као облоге на ногама лежајева и кревета, било као украси на видљивим деловима намештаја у трпезаријским просторима, где су често били у потпуности израђени од метала.

Декорација намештаја обухватала је различите металне апликације, међу којима се издвајају представе глава грифона на ногама столова, као и бронзани декоративни елементи на ногама кревета и лежајева. Метални делови су, дакле, истовремено имали и конструктивну и декоративну функцију (Mols 2007–2008, 146). У оквиру овог корпуса посебно место заузима фулкрум – украсни ослонац за главу или руку на лежаљкама за обедовање (клини), који је најчешће израђиван од бронзе, али су познати и примерци од сребра, кости и слоноваче. Иконографски репертоар фулкрума изузетно је разноврстан, при чему су најчешћи мотиви биле животињске главе, пре свега коња, кобиле и мазге (Ransom 1905, plates VIII–XVII; Richter 1966, cat. 530, 532, 533, 537–540, 543, 546, 548, 549; Giacobello 2010, 166; Šeparović, Uroda 2009, 22, кат. 4; Prast, Póvez

и Arroyo Casals 2021).[2] Поред њих, јављају се представе других животиња, углавном главе магарца, слона (Richter 1966, cat. 544), пса (Richter 1966, кат. 547), лабуда (Richter 1966, кат. 540), гуске и лава, као и митолошких бића – бисте сатира и менада (Richter 1966, 107, кат. 538), Ероса (Richter 1966, кат. 238), Диониса и Афродите. Познати су и фулкруми у облику женског попрсја из 2. века н. е. (Šeparović, Uroda 2009, 24, кат. 7; Richter 1966, кат. 531) или биста која приказује Ероса, такође из 1. века н. е.[3]

Из Осијека потиче фрагмент масивно ливеног, али шупљег бронзаног предмета са представом лава са гривом и разјапљеним чељустима, који је интерпретиран као масивни примерак неке велике украсне посуде или намештаја, највероватније из италских радионица раноцарског периода (Pinterović 1965, 88).

Наш примерак представља неуобичајен налаз, за који до сада није утврђена директна аналогија. Реч је о глави фантастичног бића са отвореним чељустима, наглашеним надочним луковима и урезаном декорацијом која се простире са обе стране главе до врата. Њушка својим обликом подсећа на лава или пантера и украшена је са три кружна уреза. Горња страна главе има полулоптаста испупчења са кружним и праволинијским урезима, која представљају кожу. Премда облик предмета не пружа довољно основа за поуздано типолошко опредељење, контекст и стратиграфски положај налаза указују на то да потиче из римског периода.

У римској уметности мотиви лава и пантера били су изузетно распрострањени, како у монументалној тако и у примењеној уметности, што отвара могућност да се предмет посматра у оквиру декоративног репертоара намештаја. Посебно се издвајају бронзани елементи ногу столова, где су животињске главе, најчешће лава и пантера, коришћене као завршни украси носећих конструкција. Троножни столови познати су са рељефних представа широм Римског царства (Richter 1966, 112, кат. 568). Поред тога, многи појединачни налази ногу са главама лавова (Richter 1966, кат. 577) и пантера (Richter 1966, кат. 572, 575, 576) пронађени су на многим локалитетима, што додатно потврђује популарност оваквог типа столова. Од митолошких бића заступљени су прикази сатира (Richter 1966, 113, кат. 573), грифона (Richter 1966, 113, кат. 573), сфинги (Richter 1966, 110, кат. 498), крилатога лава са роговима (Richter 1966, кат. 578). Посебно је занимљив налаз из Дорчестера (*Durnovaria*), где је нога комада намештаја обликована тако да горњи део представља животињску главу са отвореним устима и исплаженим језиком, који се стилизовано завршава у форми шапе. Слични примери познати су и са других локалитета у Британији, што указује на широку распрострањеност оваквих решења (Liversidge 1950, 25–26; Pl. 1).

Тип ослонца за ноге са закривљеним ногарима, који се најчешће завршавају лављим шапама, био је веома популаран у грчкој традицији, а задржао се и током римског периода (Richter 1966, 104). У оквиру овог типа издваја се и правоугаони ослонац за ноге у облику кутије из Капитолинских музеја, на којем седеће сфинге имају улогу носећих елемената (Richter 1966, 104, кат. 519).

Иако ниједан од наведених налаза не представља директну аналогију, они показују да је комбинација зооморфних глава и конструктивних елемената била прихваћена у оквиру декоративног намештаја римског периода.

У време римских освајања подунавских и балканских територија на ове просторе доспевају бронзани предмети хеленистичког порекла, док је присуство етрурске и републиканске римске пластике слабо посведочено (Mano-Zisi 1969, 21). Са успостављањем провинцијске управе, урбанизацијом и развојем одбрамбеног система провинција, долази до снажнијег продора римске трговине и занатске производње. У Панонију и Мезију роба стиже утврђеним правцима, који повезују италске и алпске центре са провинцијама (Mano-Zisi 1969, 21–22). Увозни асортиман, углавном из кампанских и јужноиталијанских радионица, обухватао је различите облике бронзаног посуђа (патере, касероле, врчеве, ојнохое, ведра, цедиљке), као и лампе са фигуралном декорацијом. Поред тога, јављају се и посуде са богатим фигуралним репертоаром,

[2] Ови предмети чувају се у Британском музеју, Ермитажу, Рабат музеју у Мароку, Уметничкој галерији Волтерс у Бостону, Антикенсамлунг у Минхену, Метрополитен музеју у Њујорку, Националном археолошком музеју у Тарагони и др. (Richter 1966; Prast, Póvez и Arroyo Casals 2021). Метрополитен музеј у својој онлајн колекцији приказује три фулкрума у облику коњске главе, од којих су два римска, из 1. века н. е. и један грчки из 3–1. века п. н. е. (The Met 2026).

[3] https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254841

укључујући представе пана, силена, менада и сатира, као и бројна божанства римског пантеона, што указује на ширење луксузне продукције у 2. веку. Истовремено се уочава и утицај источних провинција, који се огледа у појави раскошније обраде бронзе (Mano-Zisi 1969, 22).

Развој провинцијских центара доводи до формирања снажних занатских радионица, при чему се издвајају ковачки, грнчарски, цигларски, тесарски и златарски занати. Производња бронзаних предмета најчешће је била повезана са радионицама оружја и ковницама новца, док су недостаци у снабдевању надокнађивани увозом и локалном имитацијом. У оквиру такве производње локалне радионице развијају сопствене варијанте, ослоњене на увозне узоре (Veličković 1969, 34–35).

Бронзана пластика у великој мери прати грчко-римске уметничке узоре, иако није искључено да су у провинцијама деловали и мајстори чији је рад по квалитету раван увозним производима. Статуете божанстава најчешће се јављају у зонама лимеса, војним логорима и значајним провинцијским центрима, док је њихова заступљеност у унутрашњости провинција мања. Поред божанстава грчко-римског пантеона, од 2. и 3. века бележи се и појава оријенталних култова, који у ове области доспевају посредством војних јединица.[4]

На простору Паноније, којем је припадао и локалитет Врањ-Хртковци, уочава се прожимање увозних и локалних производа. Током 1. века преовладавају италски утицаји, док се у 2. веку интензивирају везе са Галијом и германским областима. У 3. веку постају приметни и источни утицаји, нарочито они који се доводе у везу са александријским радионицама. Истовремено, у већим урбаним центрима, као што су Сирмијум, Сисција, Мурса и Цибале, деловале су развијене локалне радионице, о чему сведоче налази недовршених и лоше изливених предмета са траговима згуре (Tadin 1979, 7–8).[5] Треба имати у виду да су бројне претпоставке о пореклу одређених предмета засноване пре свега на стилској анализи и њиховом повезивању са претпостављеним производним средиштима.

Оно што повезује римско-провинцијску продукцију јесте употреба заједничког иконографског репертоара, који се преноси из „велике уметности" у примењену уметност. У масовној производњи долази до поједностављивања и постепеног губитка првобитне семантике мотива, који све више добијају декоративну функцију. Ипак, и поред стандардизације, „мале бронзе" задржавају значајну културно-историјску вредност као одраз ширих уметничких токова (Koščević 1911, 115).

Склоност ка луксузу огледала се и у предметима свакодневне употребе, који су често имали статусну функцију. Сличне навике, по свему судећи, постојале су и међу становништвом римских провинција. О томе сведочи велики број налаза са локалитета Врањ-Хртковци, који се, на основу стилских и типолошких одлика, могу тумачити као увозни производи.

Закључак

У овом раду дат је преглед ситних бронзаних предмета познатих у досадашњој доступној литератури, при чему је утврђено да ниједан од примера не представља непосредну аналогију предмету са локалитета Врањ–Хртковци. На основу његових карактеристика, пре свега облика и масивности, претпостављено је да је реч о декоративном елементу неког комада намештаја. Као највероватнија паралела издваја се украс на нози троножног стола,

[4] У оквиру ситне пластике доминирају представе животиња – бик (Popović et al. 1969, кат. 182), камила, слон, лав (Tadin 1979, T. XLV/123, 125, 126) или лавица (Tadin 1979, T. XLV/124, 127, T. XLVI/128, 131), пантер (Popović et al. 1969, кат. 197, 232 – дршка суда; Tadin 1979, T. XLVI/129), орао и друге птице (Popović et al. 1969, кат. 183), делфин (Popović et al. 1969, кат. 181), рибе, пас и др. које се, често у форми аплика, користе као декоративни елементи различитих предмета. Локалне радионице производе аплике различите намене, које се примењују на кола, намештај, посуђе и козметички прибор, а њихов број надмашује број пуно ливених статуа. Оне приказују божанства, животиње, као и различита фантастична и хибридна бића (Veličković 1969, 35).

[5] У Панонији је била развијена производња бронзаног посуђа различитих типова, што указује на постојање значајних локалних радионица. Међу честим формама издвајају се патере украшене псећим главама, које се јављају као прилог у сахранама са колима, као и патере са дршкама у облику овнујских глава (Басијане, Петовио, Батина и др.), поред тањира, ведара са стопом и других облика. На основу обима и разноврсности продукције може се закључити да је Панонија представљала важан центар израде бронзаног посуђа и сродних предмета, на сличан начин као што је Галија била водеће подручје у производњи луксузне керамике (Veličković 1969, 36).

ослонцу за ноге или склопивом троножцу, при чему посебно упоредив изглед показује пример склопивог троношца из Националног музеја у Напуљу са главом пантера на једној од ногу (Biroli Stefanelli 1990, 145).

Анализа иконографског репертоара показала је доминацију зооморфних и фантастичних мотива, пре свега представа пантера, лавова, лавица и различитих хибридних бића, али ниједан од њих не омогућава поуздано директно повезивање са нашим налазом. У том контексту не може се искључити могућност источних утицаја, али такву интерпретацију треба прихватити с резервом. Иако се у литератури за касније периоде често претпоставља снажније присуство источних производа у Панонији, основа за такве атрибуције није увек јасно образложена, те се на основу постојећих података не може поуздано одредити значај ових утицаја за разматрани налаз.

На основу свега изложеног може се закључити да за сада не постоје непосредне аналогије за предмет са локалитета Врањ–Хртковци, што овај налаз чини јединственим у оквиру до сада познатог археолошког материјала. Његова квалитетна израда и пажљиво моделовање указују на висок ниво занатске вештине, због чега се може претпоставити да није реч о локалној продукцији у ужем смислу, већ пре о увозу или предмету насталом под снажним утицајем развијених радионичких центара Римског царства. Иако његова прецизна функција и порекло остају отворени, налаз представља значајан допринос познавању провинцијске материјалне културе и уметничких токова у римској Панонији.

ЛИТЕРАТУРА

Bah, Ivan. 1936. „Antikni figuralni brončani predmeti Arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu." *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 17, No. 1: 151–181.

Busuladžić, Adnan. 2018. "Metalwork from Roman doors – examples in Bosnia and Herzegovina." *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja*, 49: 117–177.

Vattimo, Emilia Talamo. 1990. "La domus: gli ambienti e gli arredi." In *Il bronzo dei Romani. Arredo e suppellettile*, ed. Lucia Pirzio Boroli Stefanelli, 52–56. Roma: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.

Veličković, Milivoje. 1969. „Karakteristike rimske provincijske bronze i aspekti njenog razvoja u Iliriku." U *Antička bronza u Jugoslaviji 1844–1969*, ur. Popović, Ljubiša B., Mano-Zisi, Đorđe, Veličković, Milivoje i Branka Jelićić, 33–36. Beograd: Narodni muzej Beograd.

Verhart, Leo B. M. 2025. "The Simpelveld Sarcophagus: the History of Discovery." In *New Perspectives on villa development in Northwestern Europe*, ed. Jasper de Bruin *Roman villas,* 263–279. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.

Giacobello, Federica. 2010. "Letti di bronzo. Dal modello ellenistico alla Cisalpina romana." *LANX* 6: 161–174.

Dautova Ruševljan, V. 2016. *Rimski period u Hrtkovcima*. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture.

Игнатов, Веселин Иванов. 2018. *Погребални комплекси с коли в римската провинция Тракия (средата на I–III в.)*. София: Национален археологически институт с музей – БАН.

Koščević, Remza. 1991. *Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva*. Zagreb: Odjel za arheologiju Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

Krunić, S. 2011. *Antičke svetiljke iz Muzeja grada Beograda*. Beograd: Muzej grada Beograda. (ćir.)

Liversidge, Joan. 1950. "Tables in Roman Britain". *Antiquity*, Vol. 24, Issue 93: 25–29.

Mano-Zisi, Đorđe. 1969. „Problem importa i zvanične umetnosti u rimsko doba." U *Antička bronza u Jugoslaviji 1844–1969*, ur. Popović, Ljubiša B., Mano-Zisi, Đorđe, Velićković, Milivoje i Branka Jelićić, 21–25. Beograd: Narodni muzej Beograd.

Medini, Julijan. 1968. „Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru." *Diadora*, Sv. 4: 143–180.

Mercklin, Ernst von. 1933. "Wagenschmuck aus der römischen Kaiserzeit." *Jahrbuch des Deutschen archäologischen Instituts*, 48: 84–176.

Michielin, Lucia. 2019. "Fores et fenestrae. A computational study of doors and windows in Roman domestic space." PhD diss. University of Edinburgh: School of History, Classics and Archaeology.

Mols, Stephan. 2007–2008. "Ancient Roman Furniture & Its Daily Use: From Herculaneum to Rhine." *AnMurcia* 23–24: 145–160.

Pettinau, Barbara. 1990. "Lucerne. Candelabri." In *Il bronzo dei Romani. Arredo e suppellettile*, ed. Lucia Pirzio Boroli Stefanelli, 82–101. Roma: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.

Pinterović, Danica. 1965. „O rimskoj bronci u arheološkoj zbirci osječkog muzeja". *Osiječki zbornik*, Vol. 9–10: 77–95.

Plinio, Gaio. 1982–1988. *Storia Naturale.* A cura di Gian Biagio Conte. Torino: Einaudi.

Popović, Ljubiša B., Mano-Zisi, Đorđe, Velićković, Milivoje i Branka Jelićić. 1969. *Antička bronza u Jugoslaviji 1844–1969*. Beograd: Narodni muzej Beograd.

Prast, Judit Ciurana, Póvez, Pilar Bravo and Pau Arroyo Casals. 2021. "Dos fulcra de bronce hallados en Tarraco". *Archivo Español de Arqueología*, 94: 1–11.

Pfrommer, Michael. 1993. *Metalwork from the hellenized east. Catalogue of the collections, the J. Paul Getty Museum*. Malibu: J. Paul Getty Museum.

Ransom, Caroline L. 1905. *Studies in ancient furniture; Couches and beds of the Greeks, Etruscans and Romans*. Chicago: The University of Chicago Press.

Ratković, Deana (ur.). 2025. *Rimskim carstvom na četiri točka. Rimska putnička kola iz Narodnog muzeja Srbije*. Beograd: Narodni muzej Srbije. (ćir.)

Richter, Gisela Marie Augusta. 1966. *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*. London: Phaidon Press Ltd.

Stanković Pešterac, Tijana. U štampi. *Rezultati sistematsko-zaštitnog iskopavanja rimske vile rustike na lokalitetu Vranj u Hrtkovcima 2008. godine*. (ćir.)

Stefanelli, Lucia Pirzio Boroli (ed.). 1990. *Il bronzo dei Romani. Arredo e suppellettile*. Roma: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.

Tadin, Ljiljana. 1979. *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije.

The Met. 2026. "Bronze furniture attachment." https://www.metmuseum.org/art/collection/search/252949

The Met. 2026. "Bronze furniture attachment." https://www.metmuseum.org/art/collection/search/251412

The Met. 2026. "Two fulcra (headrest) attachments in the form of mule's heads." https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248782

The Met. 2026. "Bronze fulcrum attachment with a bust of Eros." https://www.metmuseum.org/art/collection/search/254841

Cima di Puolo, Maddalena. 1990. "Porta". In *Il bronzo dei Romani. Arredo e suppellettile*, ed. Lucia Pirzio Boroli Stefanelli, 56–57. Roma: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.

Šeparović, Tomislav i Nikolina Uroda. 2009. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (izbor)*. Split: Muzej HAS Split.

Šeper, Mirko 1962. „Rimska kola iz Poljanca kod Ludbrega." *Arheološki radovi i rasprave*, II: 335–428.

Tijana Stanković Pešterac, Museum of Vojvodina

AN UNUSUAL ZOOMORPHIC BRONZE OBJECT FROM HRTKOVCI

Summary

This paper examines an unusual bronze object from the site of Vranj-Hrtkovci in Roman Pannonia, shaped as the head of a fantastic creature with pronounced zoomorphic features. The artefact originates from layers of an early Roman settlement dated to the 1st and 2nd centuries AD, and so far no direct parallels have been identified in the known archaeological record, which complicates its precise typological and functional interpretation.

Drawing on a broader survey of Roman bronze production and applied arts, the study explores possible parallels among decorative elements of furniture, particularly tripod tables, footrests, couches (fulcra), and other structural and ornamental components. Special attention is given to the rich zoomorphic and fantastic iconographic repertoire widely attested in Roman art, both in Italy and the provinces.

Although several possible functions are considered, including furniture fittings, vessel components, and other decorative appliqués, none of the proposed interpretations can be confirmed with certainty. The most plausible hypothesis suggests that the object formed part of a decorative furniture element, produced within a highly developed workshop tradition of the Roman Empire, either as an imported piece or one created under strong artistic influence from major production centres.

In conclusion, the Hrtkovci find represents a unique artefact that contributes to a better understanding of provincial bronze production and cultural interactions in Roman Pannonia, while its precise function and origin remain open to further interpretation.

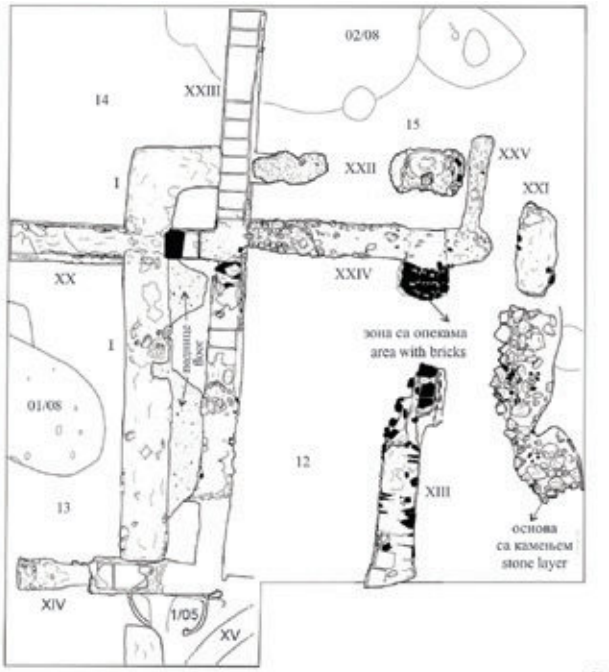

Табла I. Резултати истраживања 2008. године; 2. Тлоцрт виле рустике с означеним сондом 40/08

Table I. Results of the 2008 Excavations; 2. Plan of the Villa Rustica showing location of Trench 40/08

Табла II. Необични зооморфни бронзани предмет из Хртковаца (фото: Жељко Мандић)

Table II. An Unusal Zoomophic Bronze Object from Hrtkovci (Photo: Željko Mandić)